

STANISŁAW KAMINSKI

TYPY FILOZOFII

Nie ulega wątpliwości, że filozofią nazywa się rodzaje wiedzy, między którymi zachodzą daleko idące różnice. Gorzej jest, iż nazwa filozofia służy niekiedy do znaczenia jakiegoś bliżej nieokreślonego poznania pozanaukowego. Wprawdzie przedstawiciele rozmaitych kierunków filozoficznych starają się najczęściej szczegółowo skonstruować i obszernie wyłożyć własną koncepcję filozofii. To jednak, co przy tej okazji nierzadko podkreślają, czyni właśnie z filozofii coś „niewypowiedzianego”, rodzaj poznania raczej nieporównywalny z innymi, a nawet tak dalece tajemniczy, że znajdujący się poza obrębem wszelkiego dotąd zdeterminowanego poznania, a zwłaszcza tak nieodookreślony, iż dla swego zrozumienia wymaga osobistego przeżyciowego zaangażowania się filozofa. Jak najmniej zaś zwraca się uwagę na porównawcze zestawienie różnorodnych koncepcji filozofii, aby na takim dopiero tle przedstawić własne. Wprawdzie wszystkie ujęcia filozofii nie dadzą się ściśle sklasyfikować, bo trudno jest zgrupować wedle układów cech jednoznacznie odnoszących się do poszczególnych desygnatów, ale pomocne okazuje się w takich przypadkach typowanie. O ile można zauważyć jednak nie szukano na tej drodze charakterystyki filozofii. W tzw. wstępach do filozofii omawia się tylko różne definicje filozofii oraz szkicuie od strony historycznej odpowiedź na pytanie, co nazywano filozofią. Nieznane mi są natomiast epistemologiczne typologie filozofii ujęte systematycznie i syntetycznie¹. A takie wyróżnienie typów filozofii, choć niewątpliwie poważnie narażone na uproszczenie i dowolność w traktowaniu rozmaitych koncepcji filozofii, pozwoliłoby bardziej całościowo i zarazem bez zupełnej utraty bogactwa szczegółów spojrzeć z jednej strony na różnorodność ujęć filozofii, a z drugiej na to, co najbardziej istotne w zjawisku zwanym filozofią oraz na jej jedność. Z tych względów warto podjąć próbę przedstawienia zwięzłej tego rodzaju typologii.

Wykonanie tak zaplanowanego zadania poprzedzimy kilkoma uwagami na temat zbioru zjawisk, wśród których wskazywać będziemy typowe, oraz zasad, wedle których tej operacji się dokona. Już co do pierwszego punktu napotykamy na dość poważną trudność. Przede wszystkim to, co nazywano i nazywa się filozofią, nie przedstawia mnogości dostatecznie jednorodnych „przedmiotów”, nawet dla typowania. Z jednej strony filozofia jako całość jest zjawiskiem bardzo rozległym w czasie. Przeszła również daleko idące przeobrażenia w swym dwudziestosześcioletnim rozwoju. Składa się z poszczególnych ujęć między sobą czasowo i treściowo powiązanych oraz do siebie podobnych, ale niekiedy w momentach od siebie odległych tak zróżni-

¹ Por. W. E. Hocking, *Types of Philosophy*, 3ed. New York 1959 oraz H. Mead, *Types and Problems of Philosophy*, 3ed. New York 1959. Interesujące porównanie kierunków filozoficznych podał A. Krapiec OP *Filozofia i filozofie*, „Więź”, nr 6, 1959, s. 45—56, ale chodziło mu o ukazanie coraz to bardziej jednoznacznych cech filozofowania w najrozmaitszych systemach, a nie o epistemologiczną systematykę filozofii.

cowanych, że prawie nieporównywalnych. Symbolicznie można to zilustrować łańcuchem wielokrotnie rozgałęzionym, w którym sąsiednie ogniwa bywają na ogół podobne, bo przecież muszą się dać zszcześcić, ale najdalsze — zwłaszcza te z rozmaitych odgałęzień mogą mieć jedynie tyle wspólnego, że są ogniwami nieprzerwanego i w tym sensie tego samego łańcucha².

Nie tylko jednak w przekroju czasowym brak dostatecznego podobieństwa ujęć filozofii dla utworzenia jasnego jej pojęcia. Analogiczna sytuacja zachodzi z filozofią wziętą w określonym momencie jej ewolucji. Wystarczy zwrócić uwagę na rozróżnienie filozofii ścisłej i filozofii w szerszym znaczeniu oraz na różnorodność tzw. dyscyplin filozoficznych, aby przekonać się, iż trudno zdeterminować ostro zakres terminu filozofia. Zdaje się on nadto obejmować tak różne desygnaty, że należałoby traktować go jako nazwę niespójną. Czy można wobec powyższego ogólnie zdefiniować filozofię? Czy w takim razie nie trzeba ograniczyć się tylko do definicji alternatywnej, względnie kilku różnych osobnych definicji, jak to się robi w przypadku terminów wieloznacznych?

Na przekór tym pesymistycznym horoskopom badacze filozofii, podkreślając jej jedność, uznają możliwość jakiegoś określenia jej natury³. Oczywiście, w przypadku zbudowania definicji nie będzie ona jednoznacznie odnosić się do desygnatów *definiendum*, ale i nie całkiem wieloznacznie. Nazwa filozofia łączy bowiem różne klasy desygnatów poprzez swoje znaczenia analogiczne. Nadto terminy występujące w definiensie winny być brane w dostatecznie szerokim sensie. Filozofią jest więc nie tylko poznanie w ścisłym znaczeniu, lecz także przeżywanie wartościowania, kontemplacja wyjaśniająca, analiza zmierzająca do pełnego zrozumienia, a więc poznanie w szerszym sensie. Wspólne zaś każdemu poznaniu filozoficznemu jest chyba to, że dąży do ostatecznego (najgłębszego) wyjaśnienia całego świata, ale w jego podstawowych aspektach. Różne będą i stopnie głębokości wyjaśniania, i obrane aspekty świata uważane za podstawowe. Zależy to również od tego, czy filozofia występuje w postaci wielkich systemów wiedzy, czy też kierunków i prądów umysłowych, czy jedynie w postaci tendencji i nurtów oraz postaw myślowo praktycznych. W każdym czasie jednak zmierzała ona do tego, aby jak najgłębiej wyjaśnić oraz ująć świat w aspekcie najbardziej podstawowym dla zrozumienia go i osiągnięcia celów życiowych⁴.

Jeżeli chodzi o dyscypliny filozoficzne, to wspólne jest im to, że wiążą się zawsze z filozofią. Niekoniecznie stanowią całą filozofię albo jej część. Mogą tylko dotyczyć filozofii, będąc np. jej historią lub teorią, czy wreszcie zawierać obok filozofii bliższe przygotowanie do jej uprawiania lub rozwijające z niej konsekwencje zwłaszcza typu praktycznego.

Można mieć wątpliwości, czy takie szerokie potraktowanie zakresu pojęcia filozofii nie sprawia, że staje się ono zbyt ogólnikowe oraz czy nie przyczynia się do zagubienia lub wypaczenia istotnych momentów w naturze właściwej filozofii. Obawa ta mogłaby być uzasadniona, gdyby chodziło wprost o dostrzeżenie w wachlarzu rozmaitych filozofii stylu filozofowania naczelnego i „najprawdziwszego”. Dla przeprowadzenia typologii jedynie po-

² Stąd nawet prace poświęcone badaniu istoty filozoficznego poznania zazwyczaj ograniczają się do jakiejś szkoły filozoficznej czy też jednego autora. Np. J. F. Stürmann *Untersuchungen über das Wesen der philosophischen Erkenntnis*, Münster i. W. 1931 w swej dysertacji doktorskiej ograniczył się głównie do koncepcji Maksa Schelera.

³ Por. np. M. White, *Toward Reunion in Philosophy*, Cambridge 1956 oraz J. Kąkolowski, *O istocie i jedności filozofii*, „Roczniki Filoz.”, (1958), z. 1, s. 5—17.

⁴ Warto tu zwrócić uwagę na tzw. filozofię jako uniwersytecką dyscyplinę oraz filozofię uprawianą prywatnie.

średnio zmierzającej do ujęcia — i to porównawczego — istoty filozofii, szersze ramy obejmujące więcej przypadków zjawiska zwanego filozofią przyczynią się tylko do ubogacenia typologii filozofii oraz jej wszechstronnego oparcia o stan faktyczny.

Trudniejsza niż determinacja przedmiotów dla projektowanej tu typologii jest chyba sprawa wyboru najbardziej interesujących poznawczo zasad typowania. Wskazywanie typów filozofii — to wyróżnianie: albo obszernych działów w dokonanej systematyce ujęć filozofii, albo takich koncepcji filozofii, które są wzorcami, modelami najbardziej reprezentatywnymi dla określonej grupy ujęć filozofii, czyli koncepcjami filozofii, które najpełniej wcielają w sobie najbardziej charakterystyczne cechy tej grupy. Trzeba tu podkreślić, że do tej samej grupy należą koncepcje filozofii nie wedle cech jednoznacznych, ale ze względu na wzajemne podobieństwo. Stąd do typu dochodzi się nie w drodze abstrakcji, lecz intuicyjnej analizy⁵. Ważne jest przeto pytanie, jakiego rodzaju własności należy obrać, aby najłatwiej pozwoliły wyodrębnić typy filozofii.

Zdecydowaliśmy się już na początku artykułu przede wszystkim na to, że ogólny i zasadniczy punkt widzenia będzie epistemologiczny. Wydaje się, iż jest on najbardziej trafny dla interesującej charakterystyki poznania filozoficznego, bo ujmuje je w kategoriach determinujących wartość wszelkiego poznania. Filozofię zaś określiliśmy najogólniej jako szeroko rozumiane poznanie. Typy więc poznania filozoficznego rozróżnia się najpierw ze względu na jego stosunek do aprioryzmu i empiryzmu oraz irracjonalizmu i racjonalizmu. Są to główne kierunki w teorii poznania. Słusznie przeto należy je przede wszystkim uwzględnić przy charakterystyce typów filozofii. Dopelnieniem powyższej zasady typowania jest wzięcie pod uwagę relacji filozofii do poznania naukowego oraz, w miarę możliwości, do poznania religijnego. W ciągu wieków problem wzajemnego stosunku religii, filozofii i nauki przewijał się prawie zawsze i szczególnie żywo był dyskutowany w przełomowych momentach rozwoju koncepcji wiedzy. Wszystkie wspomniane bowiem dziedziny poznawcze dążą do najwartościowszego wyjaśnienia świata, aczkolwiek wychodzą z różnych źródeł i różnymi posługują się metodami.

Ponieważ filozofia jest to poznanie wyjaśniające zasadnicze aspekty całej rzeczywistości, należy przeto uwzględnić różnorodność przedmiotów formalnych filozofii. Dla pełniejszego wyeksponowania, na czym polega dążenie do ostatecznego wyjaśniania, obok porównania go z wyjaśnianiem naukowym i religijnym, trzeba wskazać na różnorodność przedmiotowych celów poznania filozoficznego. Natomiast sama metoda filozofii nie wymaga już odrębnego uwzględnienia, gdyż jest ona tylko konsekwencją zasad dotąd wyliczonych. Pożytecznie jednak będzie, jako wielce informatywne uzupełnienie, dołączyć choćby zwięzłą systematykę metod filozofii.

Po wskazaniu tego, pod jakim kątem przebiegać będzie typowanie ujęć filozofii, rodzą się rozmaite wątpliwości co do możliwości realizacji nakreślonego programu. Przede wszystkim narzuca się pytanie, czy da się różne wymienione zasady tak połączyć, aby każda we właściwej mierze decydowała zawsze przy wyróżnianiu poszczególnych typów filozofii. Niestety odpowiedź nie wypada tu zbyt optymistycznie. Można starać się jedynie o możliwe dostateczne spełnienie tego postulatu, ale trudno zagwarantować jego całkowite wykonanie. Już z tego punktu widzenia typologia nie będzie doskonała. Następny problem, jaki zjawia się w omawianej materii, to obawa,

⁵ Por. E. Seterich, *Die logische Struktur des Typusbegriffs*, Berlin 1930 oraz J. E. Heyde, *Ein Beitrag zur Typologie*, „Studium Generale”, 5 (1952), z. 4.

czy obrane zasady, teoretycznie wystarczająco uzasadnione, faktycznie różnicują w sposób dostateczny poszczególne typy filozofii, a jednocześnie pozwolą każde konkretne ujęcie filozofii związać z jednym tylko typem jako modelem wzorcowym. Weźmy dla przykładu ujęcie filozofii jako utożsamiającej się z nauką. W różnych epokach będzie wyglądało ono inaczej, bo w ciągu wieków ulegała zmianie sama koncepcja nauki. Podobnie zresztą zmieniła się obrana jako zasada typowania racjonalizm, empiryzm czy każdy inny kierunek epistemologiczny. Sprawę komplikuje i to, że poszczególni filozofowie w różnych okresach swego życia głosili różniące się między sobą ujęcia filozofii. Nie zawsze też godziły się ze sobą czyjaś teoretyczna koncepcja filozofii i faktyczne jej uprawianie. Niewątpliwie są to komplikacje znacznie utrudniające typowanie. Należy jednak przypomnieć, że nie stawia się tu tak ambitnego planu zbudowania formalnie poprawnej i merytorycznie trafnej oraz wyczerpującej systematyki typów filozofii. Na pewno nie wszystkie ujęcia filozofii znajdują się wyraźnie w ramach jakiegoś typu. Nie zawsze dostatecznie wyeksponuje się gradualizm i filiacje ujęć filozofii. Ale i tak proponowana typologia pozwoli wyodrębnić najbardziej reprezentatywne ujęcia filozofii i jakoś je usystematyzować. Może też posłużyć, przynajmniej w pewnym stopniu, do odzwierciedlenia jedności filozofii w wielości jej ujęć. Należałoby tylko dodać, że ostatecznymi jednostkami typologii będą konkretne ujęcia poszczególnego filozofa, stąd to samo nazwisko filozofa może wystąpić jako przykład przy niejednym typie filozofii. Nadto jako przykłady (niestety, nie zawsze może najwszechstronniej dobrane) określonych typów filozofii podane zostaną koncepcje filozofii najbardziej znane na naszym gruncie.

Wydaje się, że wystarczy i trzeba odróżnić pięć zasadniczych działów typów poznania filozoficznego: I) typy irracjonalne, II) typy racjonalne i zarazem aprioryczne, III) typy racjonalne i empiryczne (co najmniej genetycznie), ale różne od naukowego, IV) typy będące podstawą, uogólnieniem lub syntezą empiryczno-naukowego poznania oraz V) racjonalno-empiryczne metapoznanie. Oczywiście, każdy z wyliczonych działów typów poznania mierza do ostatecznego wytlumaczenia rzeczywistości w jej podstawowym aspekcie, stąd każdy stanowi obszerny zbiór, który daje się dalej klasyfikować. Uwzględniając przeto stopnie „nateżenia”: irracjonalizmu, racjonalizmu i empiryzmu oraz różnorodność przedmiotów i celów wyjaśniania, otrzymamy w wyniku podziału jako człony nowe grupy typów filozofii. Poniższe zestawienie ułatwi całościowe ujęcie tej systematyki typów filozofii.

- I Nie podlegające rozstrzygalności empirycznej i racjonalnej najgłębsze weirzenie poznawcze w sprawę istotne
1. Zbliżona do estetycznej i religijnej kontemplacja ostatecznej natury świata i sensu życia ludzkiego
 2. Pozanaukowe (a raczej ponadnaukowe) poznanie specyficzne prawd najbardziej podstawowych
- II Aprioryczna (konstrukcyjna) spekulacja na temat koniecznych i najogólniejszych zasad wszelkiego bytu
1. Teoria związków między ideami
 2. Teoria rozwoju idei (ducha, absolutu, jaźni)
 3. Formalna (hipotetyczno-dedukcyjna) teoria przedmiotów-abstraktów
- III Racjonalnie rozstrzygalne wyjaśnienie w świetle ostatecznych racji, a dotyczące rzeczywistości danej empirycznie oraz ujętej intelektualnie w najogólniejszych i koniecznych aspektach
1. Syntetyczno-dyskursywna teoria istot rzeczy (po trzecim stopniu abstrakcji)

2. Analityczno-intuicyjna teoria bytu jako istniejącego i ze względu na różne sposoby jego istnienia

IV Oparta na ogólnych zasadach całość wiedzy typu empiryczno-naukowego lub jej synteza i uzupełnienie

1. Dopełnienie nauk szczegółowych
2. Synteza i indukcyjne uogólnienia nauk pozytywnych
3. System nauk

V Metapoznanie

1. Metanauka badająca i wyjaśniająca podstawy oraz naturę nauki
2. Tłumaczenie ostateczne poznania pozanaukowego

Najbardziej typowa dla pierwszej grupy pierwszego działu ujęć filozofii jest koncepcja filozofii podana przez A. Grzegorzcyka.⁶ Wedle niego filozofia jest połączoną z przeżyciem wartościowania analizą myślową dążącą do uchwycenia tego, co najbardziej istotne w zjawiskach. Takie ujęcie wyraża cechy charakterystyczne filozofii często dziś uprawianej, może nie szkolnej, ale niemniej powszechnie znanej. Lubują się w niej zwłaszcza dusze artystyczne. Dlatego przewija się w rozmaitych odmianach w dziełach literatury pięknej. Dobrze również bazuje na egzystencjalizmie, szczególnie zaś na jego peryferiach. W historii do tego typu filozofii mniej lub więcej zbliżały się różne mistyczne i emocjonalne oraz pełne poetyckiego polotu rozmyślenia filozoficzne, określane np. jako *meditatio mortis*. Warto może przypomnieć niektóre najbardziej znane, jak np.: rozważania spraw Boga i duszy (św. Augustyn), tzw. poezja pojęciowa (F. A. Lange), refleksyjna imaginacja nad rzeczywistością (A. Fouillée), czy nawet w fantastyczno-poetyckiej szacie przedstawiona metafizyka, jaką dał w 1859 roku G. T. Fechner. Oczywiście, każdy z trzech ostatnich filozofów nadał nadto swoisty charakter swemu ujęciu ze względu na reprezentowany przez siebie kierunek filozofii (kantyzm, idealizm, panpsychizm). Nadto koncepcje te charakteryzują się częściowym upodobnieniem filozofii do poznania naukowego.

W drugiej grupie (I₂) da się wskazać kilka równorzędnych typów filozofii. Pierda to: 1° dociekanie tkwiących w świadomości i podświadomości najogólniejszych zagadek świata, których nauka nie rozwiązuje; 2° doświadczone albo fideistyczne poznanie ogólne nie dążące do ścisłości naukowej, lecz głównie wartości praktycznej — W. James; 3° intuicyjne poznanie głębsze i adekwatniejsze niż naukowe, a dotyczące rzeczywistości w najwyższym jej wyrazie życia (jego rozwoju) — H. Bergson; 4° poznanie typu „mądrościowego” lub światopoglądowego o charakterze ideologicznym albo osobistym. Ten ostatni typ posiada rozmaite przykłady. Dostarczają ich np. stoicy — filozofia to *ars vivendi* (mądrość praktyczna), W. Wundt — filozofia to pogląd na świat, zaspokajający potrzeby umysłu (trochę i uczucia), W. Dilthey, filozofia — to pogląd na świat zależny od osobowości głoszącego oraz G. Simmel — filozofia to ogólny pogląd będący wyrazem (obrazem) świata zewnętrznego u głoszącego. Filozofia staje się więc u tych ostatnich w dużej mierze sprawą temperamentu i postawy psychicznej człowieka. Jeśli natomiast chodzi o pierwszy typ, to wydaje się, że obok mniej znanych ujęć rozmaitych antyscjentystów dałoby się do niego zredukować koncepcje filozofii prezentowane przez egzystencjalistów, a nawet filozofię uprawianą przez niektórych katolickich teologów (np. H. de Lubac), ulegających częściowo przemożnej modzie na irracjonalizm, aktualizm i praktycyzm, a więc nurty obok fideizmu tak charakterystyczne dla wszystkich ujęć tej grupy.

⁶ Por. A. Grzegorzcyk, *Analiza filozoficzna, kontemplacja, wartościowanie*, „Studia Filozoficzne”, nr 5 (14), 1959, s. 161—173.

Drugi dział typów filozofii zawiera zazwyczaj maksymalistyczne ujęcia filozofii odznaczające się dużym rozmachem twórczym i idealistyczną postawą poznawczą. Najbardziej typowe koncepcje filozofii w pierwszej grupie (II,₁) są: dialektyczna analiza idei i ich wzajemnych relacji u Platona oraz analiza fenomenologiczna zawartości idei czystych przeżyć — tzw. nauka pierwsza E. Husserla. Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż w drugim przypadku nie chodzi o całość filozofii, ale tylko o pewną — fundamentalną zresztą — dyscyplinę. Do tych typowych ujęć zbliżało się wiele mniej sławnych systemów filozoficznych i to nawet w epokach dalekich od pogardzania nauką i techniką oraz wartościami praktyczno-użytkowymi. Umysł ludzki lubi po okresach krytyczno-analitycznych tworzyć wielkie abstrakcyjne teorie idei czy innych podobnych ideom kategorii myśli (np. w XIX w. idealizm niemiecki i francuski oraz B. Croce⁷ i neoheglizm). Ukształtowanie się tego typu filozofii w czasach nowożytnych było dziełem zapoczątkowanym w XVII w. Dokonały tego z jednej strony kult metody dedukcyjnej, a z drugiej — rewolucyjna teza Kartezjusza, że pierwszym przedmiotem naszego poznania filozoficznego ma być świat naszej myśli, nasze idee. Reszty dopełnił I. Kant swym kopernikańskim przewrotem w teorii poznania.

Grupa druga (II,₂) obejmuje nie bardzo podobne typy filozofii. To, co je najbardziej łączy, to idealistyczno-ewolucjonistyczny punkt widzenia wszechświata ujmowanego poprzez jaźń czy też zobiektywizowanego ducha. Takimi były bowiem przede wszystkim koncepcje filozofii: neoplatońska oraz ujęcie Hegla (ewolucyjna dialektyka natury i kultury). Do nich zbliżają się między innymi: filozofia jako metodyczna refleksja umysłu nad sobą samym (L. Brunschvicg) oraz filozofia jako hipotetyczna teoria panpsychicznego świata (A. N. Whitehead). Bardzo często jednak koncepcje filozofii, które ze względu na swój idealizm i ewolucjonizm (przynajmniej częściowy) mieszczą się w ramach zarysowanych przez ten typ filozofii, oddalają się od niego z racji swego stosunku do poznania naukowego. Często bowiem zdają się równocześnie stanowić uzasadnienie podstaw poznania naukowego względnie to ostatnie rozwijać i dopełniać (np. J. Jeans i w pewnym sensie A. Eddington).

W trzeciej grupie (II,₃) mieszczą się ujęcia filozofii, które stanowią formę przejściową między drugim i trzecim działem typów poznania filozoficznego. Ze względu na sposób determinacji przedmiotu typy te należą do trzeciego działu, bo zajmują się nie skonstruowanymi przedmiotami i nie podchodzą idealistycznie do poznania. Atoli z racji spekulatywnego i zarazem wyraźnie hipotetycznego traktowania filozofii trzeba było zostawić je raczej w drugim dziale. Chodzi tu o dwie odmiany koncepcji filozofii: jako systemu powstałego z ontologicznej interpretacji teorii logicznych, a zwłaszcza logiki nazw⁸ oraz jako teorii przedmiotów pojętych jako *a priori* zdeterminowane treści. To ostatnie ujęcie rzadko występuje jako koncepcja całej filozofii, ale często przewija się jako odmiana ścisłej metafizyki czy też pewna forma semiotycznej ontologii (np. u A. Meinonga).

Centralny dział typów filozofii w proponowanej systematyce obejmuje w zasadzie ujęcia perypatetyckie. Dadzą się one wyraźnie podzielić na dwie grupy. Pierwsza (III,₁) prezentuje najczęściej chyba w klasycznej filozofii występujący typ, tzw. (filozofię esencjalną. Najbardziej reprezentatywne

⁷ B. Croce traktował filozofię jako najogólniejszą teorię pojęć czystych i intuicji. Nie miała to być jednak czysta spekulacja. Teoria ta winna zaspokajać nie tylko umysł, lecz także serce, być udoskonaloną religią.

⁸ Por. H. Scholz, *Metaphysik als strenge Wissenschaft*, Köln 1941 oraz B. Bornstein, *Teoria absolutu*, Łódź 1948.

tu nazwiska to: Arystoteles, Duns Szkot, F. J. Suarez i Chr. Wolff. Ważną rolę w nowożytnym ukształtowaniu się tej koncepcji odegrał Leibniz. Dzisiejsze ujęcia należące do tej grupy zawarte są w tradycyjnych podręcznikach filozofii arystotelesowsko-scholastycznej. Czasem można by dopatrzeć się tego typu filozofii w pewnych systemach nawiązujących do Arystotelesa, jak np. w wypowiedziach B. Bolzano, a nawet N. Hartmanna. Ale u tych ostatnich nie ma już wpływu kantowskiego aprioryzmu.⁹

Druga grupa (III,₂) ujęć koncentruje się wokół tzw. perypatetyckiej filozofii egzystencjalnej. Za twórcę jej uważa się dziś Tomasza z Akwinu. Tomizm jednak nie został właściwie rozpoznany i doceniony od razu, lecz w pełni dopiero w XX w., głównie dzięki badaniom i przemyśleniom E. Gilsona. W koncepcji tej stwierdza się, że filozoficzna teoria bytu może być naprawdę realistyczna oraz uniwersalna i konieczna jedynie wtedy, gdy oprze swe tezy ostatecznie na poznaniu wewnętrznej struktury bytu, a zwłaszcza na złożeniu każdego przygodnego bytu z istoty i istnienia. To ostatnie przy tym winno stanowić podstawowy aspekt rzeczywistości w wyjaśnianiu filozofa.

Czwarty dział, tzw. filozofia naukowa, zawiera ujęcia filozofii jeśli nie wprost utożsamiające ją z nauką, to w sposób nie różny zasadniczo od naukowego ją uzupełniające. W pierwszej grupie (IV,₁) można wskazać trzy zasadnicze typy filozofii: 1° analityczne (ale metodą nie różniącą się w zasadzie od nauk przyrodniczych) dopełnienie nauk (zwłaszcza psychologii) — np. Fr. Brentano; 2° dociekanie (zakonczone domyslaniem się rozwiązań) zagadnień rozmaicie rozwiązywanych przez nauki szczegółowe oraz 3° hipotetyczne uzupełnienie nauk — tzw. filozofia indukcyjna (np. W. Wundt, R. I. Lotze, G. T. Fechner, E. v. Hartmann, H. Driesch, M. Wartenberg, A. Wenzl).

Druga grupa (IV,₂) skupia typy poznania wokół następujących ujęć: 1° dokonane w oparciu o socjologię (na drodze socjologii) uogólnienie nauk — E. Durkheim; 2° ekonomicznie uogólnione poznanie naukowe — R. Avenarius i E. Mach; 3° „zwieńczające” i syntetyzujące uogólnienie unifikujące nauki, zwłaszcza w aspekcie ewolucji świata — np. H. Spencer. Do tego ostatniego typu sprowadza się ujęcie filozofii przez marksistów. Diamat akcentuje może bardziej pewną odrębność przedmiotu filozofii, określając tę ostatnią jako dociekanie ogólnych praw ruchu (i rozwoju) całej rzeczywistości (przyrody, społeczeństwa i poznania) i jego różnorodności¹⁰.

W trzeciej grupie (IV,₃) niełatwo jest wyróżnić właściwe typy filozofii. Utożsamienie filozofii z nauką względnie z jej częścią, zawierającą najbardziej ogólne czy też podstawowe prawa było w ciągu wieków dość częste. Ze względu jednak na zmiany koncepcji nauki przybierało bardzo różne formy. W swych początkach filozofia utożsamiała się bez reszty z nauką. Ta ostatnia wszakże dociekała wtedy analitycznie istot rzeczy, ich przyczyn (w bardzo szerokim tego ostatniego słowa sensie). Później (i to aż po nie tak dalekie od nas czasy nowożytne) filozofie stanowiły najogólniejsze pryncypia nauk. Tak zresztą już Arystoteles traktował metafizykę. Bliskie temu jest również zapoczątkowane w średniowieczu nazywanie filozofii *scientia universalis*. Kartezjusz spróbuje jeszcze utożsamić filozofię z całością wiedzy naukowej („drzewo nauki”), choć narodziła się już wtedy nowa idea poznania naukowego jako wiedzy matematyczno-empirycznej. Podobnie filozof Leibniz usiłował objąć zasięgiem swego badania niemal wszystkie dzie-

⁹ Przedmiotem filozofii wedle N. Hartmanna jest raczej rzeczywistość pozazjawiskowa i transcendentna dla doświadczenia.

¹⁰ Por. Wł. Krąjowski, *Szkice filozoficzne*, Warszawa 1963, s. 22—40.

dżyny ówczesnej nauki. Odtąd jednak kurczył się coraz bardziej zakres i liczba też ogólnych i podstawowych w naukach zaliczanych do filozofii.¹¹ Z drugiej strony następuje parcelacja filozofii przez poszczególne dyscypliny naukowe. Co najwyżej w okresie Oświecenia ujęto jeszcze filozofię jako encyklopedyczne zestawienie całości wiedzy.

Nie wchodząc w różnice samej koncepcji nauki można najogólniej powiedzieć, że występowały dawniej w tej grupie trzy odmienne typy filozofii: filozofia jako nauka, filozofia jako część ogólna i podstawowa nauki oraz filozofia jako encyklopedyczne traktowanie nauki. Obecnie zaś już tylko ze względu na metodę może zachodzić identyfikowanie filozofii z nauką.

Ostatni dział obejmuje dwie grupy typów filozofii. W jednej na ogół traktuje się filozofię jako logiczno-krytyczną naukę o nauce, zaś w drugiej — jako w zasadzie naukową wiedzę o filozofii i poznaniu religijnym (teologicznym). Grupa pierwsza (V,₁) jest dość bogata w typy filozofii dziś aktualne. Najpierw na pograniczu działu czwartego i piątego należy umieścić (a) typ filozofii jako ontologicznej interpretacji najogólniejszych tez naukowych, zwłaszcza z fizyki teoretycznej i astronomii, biologii, psychologii oraz socjologii. Jednym z najczęściej spotykanych obecnie typów filozofii jest (b) ujęcie jej jako analizy logiczno-krytycznej nauk (w anglosaskiej literaturze nazywa się to zwykle filozofią nauki). Chodzi tu przede wszystkim o (1) filozofię jako analityczną teorię wartości poznania naukowego (najlepiej nazwać to epistemologią w ścisłym sensie). Taką koncepcję filozofii najwyraźniej zapoczątkował Kant (filozofia to badanie natury rozumu ludzkiego w jego funkcjach naukotwórczych, filozofia to ogólno-matematyczne aspekty fizyki). Do tego typu filozofii redukuje się np. znane ujęcie H. Helmholtza (filozofia to badanie i ocena źródeł wiedzy naukowej i stopnia jej uprawomocnienia), a nawet R. G. Colingwooda (filozofia to wykład presupozycji nauki w poszczególnej epoce). Następną koncepcją (2) to filozofia jako teoria nauki, a więc analiza jej przedmiotu i celu oraz wzajemnych związków zachodzących między naukami. A wreszcie bardzo rozpowszechnione w kołach neopozytywistycznych ujęcie (3) filozofii jako logiki wiedzy naukowej czy to jako logiki języka naukowego (analitycznego wyjaśniania pojęć i twierdzeń — np. L. Wittgenstein i R. Carnap), czy też jako metodologii i teorii nauki — np. J. St. Mill. Na koniec trzeci (c) w tej grupie typ filozofii, to koncepcja jej jako psychosocjologicznej (i lingwistycznej) analizy funkcjonowania fundamentalnych pojęć wiedzy. Ten typ filozofii pojawił się już chyba u J. Locke'a, ale pełny wyraz nadała mu anglosaska filozofia analityczna.

Ostatnia grupa (V,₂) zawiera trzy zasadnicze typy filozofii: 1° ujętej jako historia albo teoria problematyki filozoficznej; 2° pojętej jako racjonalne wyjaśnianie problematyki religijno-teologicznej oraz 3° jako badanie fundamentalnych przekonań pozanaukowych. Zarówno historia filozofii, jak i teoria filozofii są na pewno dyscyplinami filozoficznymi. Czasem jednak bywają traktowane jako samodzielne koncepcje filozofii (np. niektórzy przedstawiciele historyzmu). Drugi z wymienionych wyżej typów filozofii był aktualny w końcu starożytności i na początku średniowiecza, zwłaszcza u neoplatonско-filozofujących teologów (św. Grzegorz z Nyssy, św. Augustyn, Jan Szkot, św. Anzelm, R. Bacon)¹². We wczesnym średniowieczu zresztą

¹¹ Warto zwrócić tu uwagę, że biblia nowożytnej nauki, główne dzieło J. Newtona nosi tytuł: *Philosophie naturalis principia mathematica*, 1687.

¹² Jan Szkot wyraża to krótko: *veram religionem esse veram philosophiam* (*De Divin. Praedic.*, I, 1) a R. Bacon nazywa filozofię wyjaśnianiem Bożej mądrości.

i filozofia i nauka były wyjaśnianiem i ilustrowaniem (szukaniem symboli w świecie) prawd objawionych.

Przedstawiona wyżej próba systematyki typów filozofii ze względu na swą zwięzłość nie uwzględnia dostatecznie różnorodności ujęć przedmiotu i celu poznania filozoficznego. Można warto dlatego usunąć ten brak przy pomocy osobnych zwięzłych systematyk ujęć przedmiotu i celu filozofii.

Przedmiot filozofii posiada zwykle charakter albo ontologiczny, albo epistemologiczny. W pierwszym przypadku należy bądź do porządku realnego, bądź do porządku idealnego. Realnym przedmiotem filozofii bywa całość świata lub jego określony fragment, jak np.: natura, kultura, człowiek (jego osobowość, jego konkretne istnienie), materia, duch, światło, życie, energia, dziedzina nadprzyrodzona, zjawiska, istota rzeczy, forma rzeczy, same rzeczy oraz ich własności absolutne lub względne, działanie, postępowanie, poznanie, poznanie naukowe itd. Niekiedy filozof zajmuje się osobno całością świata i osobno jego fragmentami wszystkimi lub tylko niektórymi, albo wreszcie wybiera tylko jakiś jeden fragment rzeczywistości, traktując go jako wystarczająco reprezentatywny dla całości świata.

Przedmiotem idealnym filozofii natomiast może być: 1° odrębnie istniejący świat idei (ich związki) — u Platona lub ich ewolucja — w neoplatonizmie; 2° porządek logiczny utożsamiający się z ontycznym (jak np. u Spinozy czy nawet Hegla); 3° bądź same twory logiczne (czyste możliwości, niesprzeczne konstrukcje, konieczne związki jakości idealnych), bądź zawartość idei czy- stych przeżyć.

Przedmioty filozofii o charakterze epistemologicznym mają zazwyczaj charakter intencjonalny i albo są poznaniem, albo znakiem poznania. W pierwszym przypadku można je traktować: 1° genetyczno-psychologicznie (np. Locke); 2° apriorycznie (wtedy może nawet chodzić o naturę samego rozumu, jego władze i zdolności, jak np. u Kanta) oraz 3° jako pewne wytwory (np. wartości, przekonania, sprawności; tutaj też dadzą się umieścić mity jako przedmiot filozofii). Co do tego trzeciego przedmiotu filozofii trzeba zauważyć, że stopniowo przechodzi on do typu przedmiotu porządku idealnego, w szczególności do przedmiotów wymienionych tam pod 3°. Przedmiot filozofii będący znakiem poznania, to przede wszystkim język wiedzy naukowej. Dziś jest bardzo modne dociekanie filozoficzne nad wszystko kryjącym w sobie i wiele wyrażającym w swych funkcjach językiem. Jego analiza logiczna lub lingwistyczno-psychologiczno-socjologiczna, czy nawet eugeniczna (np. u A. Korzybskiego), to specjalność XX w.¹³

W związku z różnymi koncepcjami przedmiotu filozofii należy wyjaśnić pewną sprawę. Wskazano wyżej przykładowo różne fragmenty i rozmaite aspekty świata obierane jako przedmiot filozoficznego poznania. Otóż trzeba wiedzieć, że filozofowie ograniczając się do pewnego tylko aspektu (czasem poprzez pewne fragmenty świata) traktują go nie w oderwaniu, lecz jako podstawowy i reprezentatywny element całości świata. Stąd choć zajmują się wprost jedynie pewnym aspektem świata, to poszczególne systemy filozoficzne obejmują całokształt najważniejszej problematyki zasługującej na miano filozofii. Interesujące byłoby osobne obszerniejsze usystematyzowanie tych aspektów oraz uwyrażnienie wzajemnych związków, jakie między nimi zachodzą.

Systematyka celów poznania filozoficznego winna najpierw uwzględnić jego tendencje teoretyczne i praktyczne. Cel teoretyczny zaś może być: ma-

¹³ Zjawisko to wystąpiło i w średniowieczu w postaci tzw. *philosophia sermonealis*.

ksymalistyczny (zbudowanie systemu wyjaśniającego całość świata i w postaci niepowątpiewalnej), albo minimalistyczny — bądź co do przedmiotu (poznać niektóre, ale za to dobrze, fragmenty czy aspekty świata gwarantujące wartościowe poznanie), bądź co do wyników (ograniczyć się do filozofii typu analitycznego bez wielkich syntez względnie poprzestać na samym stawianiu i roztrząsaniu problemów bez ich ostatecznego rozwiązania, wysuwając co najwyżej odpowiedzi negatywne). Celem praktycznym filozofii bywa: 1° zdobycie pewnej postawy światopoglądowej lub mądrości praktycznej; 2° ustalenie i wyjaśnienie merytorycznie trafnej podstawy (uwarunkowań teoretycznych) dla dobrej metody poznania wiedzytwórczego oraz 3° wykrycie niezawodnych norm działania czy to dla osiągnięcia szczęścia (a przynajmniej ulżenia sobie w życiu), czy to dla przeobrażenia (ulepszenia) świata i ludzkości.

A oto, już na zakończenie, krótkie zestawienie metod filozofowania; dadzą się one wyróżnić w konsekwencji powyższego przeglądu typów poznania filozoficznego, ujęć jego przedmiotu oraz obranych celów.

I Metody zasadniczo nie różne od używanych w naukach szczegółowych

1. indukcyjno-syntetyczne
2. dedukcyjne
 - a) spekulacyjne
 - b) interpretacyjne
3. analityczne
 - a) formalne
 - b) humanistyczne

II Metody specyficzne dla poznania filozoficznego

1. intuicyjne
 - a) racjonalne
 - b) pozaracjonalne
2. pragmatyczne

Metody indukcyjne syntetyczne są typowe dla filozofii jako dopełniania nauk czy to hipotetycznego uogólniania, czy to syntetyzowania, czy nawet encyklopedycznego ujmowania wiedzy. Natomiast metody dedukcyjne występują w filozofii o postaci konstruktywnej spekulacji (bądź kategorycznej, bądź hipotetycznej) albo przy ontologicznej interpretacji teorii formalnych. Osobno wymienia się metody analityczne, które są dość często stosowane w minimalistycznych koncepcjach filozofii. Mają one zazwyczaj charakter analizy logicznej (względnie logiczno-krytycznej) albo analizy typu humanistycznego (analizy lingwistycznej, psychosocjologicznej, historycznej). Metody specyficzne dla poznania filozoficznego, to sposoby uprawiania filozofii posługujące się intuicją. Jeśli ma ona charakter intelektualny i łączy się jedynie z operacjami racjonalnymi, to mamy wtedy metody intuicyjno-racjonalne, wśród których oddziela się zwykle metodę intuicyjno-dyskursywną (intuicja naczelných przesłanek oraz dedukcja twierdzeń pochodnych) oraz metodę analityczno-intuicyjną (intuicja poprzedzona jest operacjami analizy oraz występuje koniecznie zarówno przy uznawaniu przesłanek, jak i na ogół przy uzasadnianiu twierdzeń). Metody intuicyjno-pozaracjonalne to te, które przyjmują specyficzną intuicję różną od intelektu (np. Bergson) albo opierają się na specjalnej kontemplacji, przeżyciu wartościującym, czy też na jakichkolwiek czynnościach fideistycznych (racjonalnie nieuprawomocnionych autorytetach itp.). Na końcu wymienione metody pragmatyczne nie tyle są sposobami zdobywania poznania teoretycznego, ile praktycznego. Ze względów podyktowanych praktyką (mniej lub bardziej wyraźnie uświadomionych)

przyjmuje się pewne tezy filozoficzne. Przykład takiego sposobu filozofowania dał już Kant, akceptując tzw. postulaty praktycznego rozumu. Potem wywierały swój wpływ w tej sprawie na różne koncepcje filozofii pragmatyzm i operacjonizm. Nie trzeba chyba dodawać, że wymienione wyżej typy metod filozofowania nie występują zawsze w czystej postaci. Poszczególne szkoły filozoficzne kształtują złożone metody uprawiania filozofii, a przynajmniej w jakiś sposób uznany za podstawowy modyfikują i uzupełniają regułami powstałymi w drodze dyskusji z koncepcjami innych szkół filozoficznych¹⁴.

Zaprojektowane zwięzłe zestawienia syntetyczne rozmaitych typów tak bogatego i wielopostaciowego zjawiska, jakim jest filozofia, na pewno doprowadziło nieraz do jej uproszczeń, arbitralnych ujęć, a nawet deformacji. Niewiele tu pomoże zastrzeżenie, że typologię tę należy traktować tylko jako próbę i materiał do refleksji. Czytelnik, nawet i pod takim kątem oceniając, może odczuć niezadowolenie. Spodziewał się prawdopodobnie znaleźć więcej wyjaśnień i uzasadnień podejmowanych przez autora decyzji i determinacji oraz liczył, że artykuł będzie dążył do tego, aby być bardziej stanowczym i wyraźniej wskazującym przewodnikiem dla jego odbiorcy w znalezieniu „prawdziwego” typu filozofii, właściwego jej przedmiotu czy też najstuszniejszego jej celu. Autor świadomie unika ostatecznych ocen. Ma nadzieję, że zawód w tej sprawie nie przeszkodzi chyba w potraktowaniu podanych tu prób jako zachęty do samodzielnej refleksji, kontroli i oceny, których wynikiem będzie bardziej wartościowy, bo nie narzucony, ale własnym wysiłkiem myślowym poprzedzony wybór najlepszego typu filozofowania.

TYPES OF PHILOSOPHY

The author presents a systematic and synthetic typology of the various conceptions of philosophy. Philosophy is given here a fairly wide meaning, i. e. as the knowledge tending to the final (deepest) explanation of the whole universe, but in its fundamental aspects. The typification proceeds as follows: first, large divisions are determined among the different conceptions of philosophy, then, within these frames, such conceptions are pointed out as are the most representative models of each particular approach to philosophy. The types chosen are those that possess the best the most characteristic features of the group considered.

The distinction between the particular types and groups of types has been made according to the following principles: 1) Epistemological viewpoint (including the relation of philosophy to apriorism and empiricism, as well as to rationalism and irrationalism) 2) The attitude of philosophy towards other kinds of knowledge (especially towards scientific and religious knowledge, and to the *Weltanschauung* and wisdom) 3) The definition itself of the proper object and aim of philosophy (and, consequently, of the methods of philosophical cognition).

The author suggests the following concrete systematics of the conceptions of philosophy distinguished:

I. Extra-rational philosophy (not subject to empirical and rational intersubjective determinability): 1. The contemplation, akin to aesthetic and religious, of the deepest nature of the world and of the sense of human life. 2. Extra-scientific specific knowledge of the most essential truths: a) philosophy as wisdom, *Weltanschauung*; b) Conceptions such as W. James's, H. Bergson's; c) Conceptions such as W. Dilthey's, G. Simmel's;

II. Speculative (a priori, constructive) philosophy: 1. Theory of the relationship between ideas: a) Plato's dialectics; b) Conceptions of the German idealists. 2. Theory of the development of the ideas: a) Neoplatonic ideas; b) Hegel's conception. 3. Formal theory of objects: a) Theory of a priori determined contents, b) ontological hypothetic-deductive interpretation of logical calculus (e. g. H. Scholz).

III. Classical philosophy: 1. Conception of „essential” philosophy (theory of the essence of things): a) Conceptions of Aristotle, Duns Scot, Chr. Wolff...; b) Pheno-

¹⁴ Por. I. M. Bocheński, *Die Zeitgenössischen Denkmethoden*, Bern 1954.

menology. 2. Conception of existential philosophy (theory of being). 3. Neo-scholastic conceptions (of the type represented by the Louvain School).

IV. Scientific philosophy: 1. Synthesis completing the results of Sciences, achieved through the creative intuition of the philosopher (e. g. in Brentano, Jeans, Eddington, Cawecki). 2. Inductive generalisation of sciences: a) Marxist ideas; b) positivistic ideas. 3. Philosophy as system of sciences: a) e. g. in Descartes, b) e. g. in cyclopaedic approaches to philosophy.

V. Philosophy as meta-knowledge: 1. Meta-science: a) logico-critical science of sciences (Mill, neo-positivists), b) epistemology (some analytical schools). 3. Interpretation of extra-scientific knowledge: a) history and theory of philosophical problems, b) rational explanation of religio-theological questions.